

ОБЕРЕГИ В ПРАКТИЦІ ОБЖИВАННЯ СУЧАСНОГО МІСЬКОГО ЖИТЛА (на матеріалах одеських квартир)

Олена Чебан

УДК 398.34+2-526.8(477.74)

Стаття присвячена дослідженню семантики внутрішнього простору міського житла, одним із проявів якої є наявність оберегів. Автор розглядає різновиди житлових оберегів, зокрема ті, що функціонують у приватному просторі сучасних мешканців мегаполісу (на прикладі одеситів), подає структурний розподіл видів оберегів, які побутують у сучасних повсякденних практиках обживання домівки.

Ключові слова: обереги, повсякденна культура, семантика простору, практика обживання, житло мегаполісу, одесити.

This article is about semiotics of inner space of an urban abode. One of the abode semiotic manifestations is the amulets available there. The author considers variety of abode amulets and amulets functioning in a personal space of megapolis modern inhabitants (exemplified by Odessa residents). The researcher presents structural variety of amulets prevailing in modern everyday practices of abode arrangement.

Key words: amulets, everyday culture, semantics of space, practice of arrangement, megapolis abode, Odessa residents.

Упродовж останнього десятиріччя вчені почали звертати увагу на сучасні міські субкультури, трансформаційні процеси в місті, на проблему інноваційності та традиційності в контексті етнографії міста. Російський етнолог В. Тишков пише: «Жажущие этнографа российские пространства — от подъездов многоквартирных домов и бетонных заборов до дебатов о продаже Аляски и принадлежности Курильских островов — пока не осчастливлены аналитическим взглядом представителей нашей профессии»¹. Так учений закликає етнографів виявити інтерес до сучасних реалій, що нас оточують, та розширити поле дослідження від вузько-локальних до широких, від села до міста, від громади до сім'ї, від сільської домівки до міської квартири і так далі.

Уже зараз науковці зацікавилися і почали приділяти увагу особливостям феноменів міської культури. З'являються нові напрямки дослідження, які потребують трансдисциплінарного підходу².

Стаття присвячена питанню наявності та значенню оберегів у сучасному міському житті. У контексті розгляду проблеми трансформації житлового простору та пов'язаної із

цим своєрідності різновидів облаштування місцями своїх квартир, ми звертаємо увагу на семантичну сталість житлових оберегів, які є одним з важливих елементів інтер'єру.

Здійснено спроби: проаналізувати різновиди оберегів, які побутують в одеських квартирах, виявити їхній характер та культурну належність, з'ясувати значення практики використання оберегів мешканцями урбанізованого середовища в повсякденному житті.

Збереження у свідомості українців віри в існування потойбічного, містичного, у здатність іншої людини принести нещастя донині обумовлює використання оберегів у житловому просторі, що і є метою нашого дослідження.

Отже, перед собою ми поставили ряд завдань:

- дослідити наявність оберегів у міських квартирах;
- виявити характер та культурну належність оберегів;
- з'ясувати значимість і семантичні властивості оберегів.

За допомогою зібраного автором емпіричного матеріалу (інтерв'ю серед мешканців міста та фотографії інтер'єру одеських квартир) і

наукової літератури ми проаналізували різновиди оберегів у семантичному просторі міських квартир.

Оберіг — магічний предмет, функцією якого є захист його власника та домівки або наділення цієї особи магічними здібностями. Обереги можуть принести удачу, попередити про небезпеку, покращити самопочуття, здоров'я. Водночас погано налаштований на власника оберіг може становити загрозу і небезпеку; це саме стосується і чужих талісманів. Оберегом може бути будь-який предмет — від ювелірної прикраси до шматка каменю³.

У нашому розумінні роль оберега можуть виконувати як матеріальні (різні предмети, речі побуту та інше), так і нематеріальні речі (заговори, заклинання та інше), які в певних обставинах, наділяються символічністю та головною функцією яких є захищати власника від будь-яких проявів небезпеки фізичного або містичного характеру.

Отримана нами в ході дослідження інформація дозволила умовно поділити обереги міського житла, що мають матеріальний характер, на такі види:

- релігійні обереги;
- обереги-подарунки;
- обереги — побутові речі.

До релігійних оберегів мешканці міських квартир віднесли: ікони, Біблію, хрести, молитовники, церковні календарі із зображеннями святих, календарики, свячену воду, трави та букети засушених квітів, що були зібрані або куплені на релігійні свята; до неречових ми можемо віднести намальоване на стіні після освячення квартири зображення хреста, заговори на добробут у родині та ін. Зазначені вище обереги є найпоширенішими серед релігійних в одеситів.

Незважаючи на релігійну належність жителів Одеси та їхню віру, майже кожен одесит у своєму помешканні має предмети, які набувають захисних функцій та охороняють господаря і домівку. Часто в житлах православних одеситів можна побачити хоча б одну ікону, а інколи й більше, не кажучи про варіювання

чисельності та видів серед містян. В одеських квартирах побутує традиція вішати ікону із зображенням Христа або Божої матері в парадній кімнаті (сучасний зал, вітальня), у почесному місці (традиційно це місце називають «червоним кутом», «покуттям») ⁴, у кутку, подалі від дверей, або на видному місці — на серванті, на меблях тощо.

Одесити вірять, що ікона оберігає їхній будинок від будь-якого лиха, від злого та нечистого, а найголовніше — від лихих людей та їхнього впливу. Також вважають, що ікона здатна привернути щастя в дім та сім'ю, налагодити стосунки між членами родини: «У нас ікони в залі і в моєї кімнаті..., щоб охораняло от плохого» ⁵.

У деяких квартирах по декілька ікон. Так, в одній міській квартирі ми нарахували п'ятнадцять ікон, у т. ч. із зображенням Христа, Божої матері, Святого Миколая та ін. ⁶ Напевно, мешканці схильні вважати, що їх та їхній дім оберігає не тільки саме зображення святих, але й чисельність: чим більше ікон, тим надійніший захист. У середньому в одеських квартирах можна побачити від двох до п'яти ікон.

Також непоодинокі випадки, коли власники квартир вішають зображення святих та невеликі іконки біля вхідних дверей. Поріг вважається перехідною межею і вішати ікону над дверима чи біля дверей було не прийнято ⁷. В українській традиційній культурі ікону завжди вішали в «червоному» куті хати (на почесному місці), але з поширенням тенденції розвішувати ікони в різноманітних місцях житла стало прийнятним робити це і біля вхідних дверей. Зауважимо, що ікони рідко завішують, біля них нечасто ставлять лампадку або свічку. Деякі ікони куплені господарями, деякі подаровані, але зазвичай це ікони з вінчання або ті, що їх передали батьки у спадок.

Часто в міських квартирах можна побачити церковні календарі із зображенням святих. Ці календарі здебільшого вішають на стінці у прихожій кімнаті (коридорі) — для зручності, деякі господарі тримають такі календарі на кухні або в кімнаті. Саме зображення свято-

го на календарі вже обумовлює його духовно цілющу силу та здатність охороняти. Такі календарі та маленькі паперові іконки власники тримають у домі протягом багатьох років.

Свячена вода, яку зберігають упродовж декількох місяців, також є оберегом житла, у якому вона міститься та яке нею посвятили: «Мама святую воду хранит долго, наверное, чтобы плохого ничего не случилось..., она считает ее лечебной и... что она все очищает» ⁸. Свячену воду господарі ніколи не виливають, бо це вважається гріхом, навпаки, її довго зберігають, навіть до того часу, поки вона не випарується. Часто свячену воду вживають як ліки, вірячи в її цілющу силу.

Здебільшого мешканці міських квартир схильні вважати, що всі посвячені предмети мають захисні та очисні властивості. Серед таких у міських оселях можна побачити трави та букети квітів, що були зібрані або куплені на свята (на Трійцю, на Спаса та інші свята) ⁹. Серед трав поширеними є «котики» (верба), мак, пшениця, очерет та ін. У традиційній українській культурі цим травам приписували цілющі властивості та надавали певної знаковості: такі трави тримали вдома на добробут, на врожайність, на плодороддя. Зараз небагатьом міщанам відома знаковість цих трав. Освячені трави та букети квітів довго зберігають (зазвичай рік, інколи довше): навіть коли вони засохнуть, господар не поспішає їх позбутися, а може тільки замінити новими.

Оберігати міське житло має і намальований на стіні священиком хрест після освячення квартири. Зазвичай, коли вже освятили оселю, священик малює церковною олією хрест біля вхідних дверей на стіні, що символізує божу присутність та в подальшому повинно оберігати житло і його мешканців від усього поганого і нечестивого. Ця традиція відновила в 1990-х роках, бо за радянських часів її майже не практикували, а зараз вона відродилася, і посвячення житла стало навіть необхідним і бажаним заходом.

Серед одеситів відновлюється традиція освячення нової домівки (квартири, будинку),

місця, куди переїхала родина, та житла, у якому родина має нещасливе життя. Вважається, якщо в родині постійно трапляється лихо, необхідно обов'язково освятити житло, щоб сім'я була щасливою, жила в злагоді та мирі. «Когда мы получили квартиру и переехали в нее, то через год мы ее освятили..., ну, чтобы никто не сглазил, чтобы хорошо жилось на новом месте...» ¹⁰.

До оберегів-подарунків ми відносимо речі, подаровані мешканцям житла, як-от сувеніри-обереги («око від порчі», рос. — «глаз от глаза»; підкови; декоративні вінички; часто «китайські дзвіночки» та африканські маски, різноманітні статуетки) і ляльки-обереги (баба-яга; домовик). Обереги-подарунки, які трапляються в сучасному міському житлі, різноманітні і належать не тільки до слов'янської культури, але й до культури інших народів світу: східних (китайської, японської), західних (скандинавської), культури африканського континенту та ін.

Усі зазначені обереги-подарунки жителі міста розвішують та розставляють у своєму помешканні, найчастіше їх можна побачити біля вхідних дверей, у прихожій кімнаті (коридорі), рідше в кімнатах та на кухні. Саме в цих місцях вони найнадійніше оберігають від небажаних гостей, людей з поганими намірами, злих людей та всього поганого, що може потрапити ззовні.

Серед найпоширеніших оберегів-подарунків — «око від порчі» (сглазу), підкова на щастя та «китайські дзвіночки», які відганяють злих духів і лихо. Деякі люди і не здогадуються про справжнє призначення подібних оберегів. Ці предмети господарям дарують або вони самі їх купують, так би мовити, для краси.

Підкова, як і декілька сторіч тому, вважається символом щастя і злагоді, тому її обов'язково вішають над дверима при вході у квартиру: «Родители повесили ее над дверью, а подкову саму нашли в деревне, когда прогуливались по лесу, еще лет десять тому назад, мама заметила что-то блестящее в листе —

оказалась железная подкова. Вот теперь дома весит на счастье»¹¹.

Обереги-ляльки теж мають захисну функцію. Так, лялька — баба-яга та домовик піклуються про дім, квартиру. Хоча вони і не мають такої могутньої оберегової властивості, як інші предмети, проте дбають про порядок у домі, сліdkують за поведінкою членів родини. Мешканці квартир, у яких є подібні ляльки, впевнені, що вони оберігають їхній дім.

Також серед оберегів-подарунків трапляються різні китайські антропоморфні та зооморфні статуетки (призначені на щастя, щоб гроші були в домі, для здійснення бажання та інші), африканські маски, які наділяють домішку певною енергетикою і відганяють злих духів, шаманські кола-сітки для ловлі сновидінь та збирання поганої енергетики в приміщенні. Найпопулярнішими вони є серед молоді, і розмішувати їх молоді міські господарі полюбляють у своїх кімнатах. Найменше відомими та дослідженими в міському житлі є африканські маски, що мають своєрідну семантику, адже їхня наявність не свідчить про їхні позитивні властивості. Африканські маски можуть як захистити власника, так і накликати на нього лихо.

Дарування оберегів-подарунків серед одеситів стало модною тенденцією і зараз сприймається як звичайне явище. Більш поширене це явище серед одеської молоді.

До оберегів — побутових речей ми відносимо предмети, які набувають знаковості завдяки своєрідному використанню їх господарем. Так, оберегом житла та захистом від небажаних гостей, «поганих» людей може слугувати перевернутий догори віник біля вхідних дверей. Як пояснила одна з мешканок одеської квартири, це робиться для того, щоб відігнати погане і, щоб людина, яка заходить у дім, залишила всі погані думки та наміри на вулиці, за дверима. «Мама ставит венік наоборот у входа, это вроде отгоняет все плохое и притягивает хорошее. Я ей все время говорю, что это только суеверия»¹². Але такий спосіб захисту житла та віра в його дієвість трапляються рід-

ко. Інколи в квартирах можна побачити перевернутий горщик, вазу чи якусь посудину в непризначеному для неї місці. Господня однієї з них пояснила нам, що так роблять, аби в хаті ніколи не було пусто (заповнений їжею посуд символізує добробут, а завжди порожній накликає порожнечу).

Також деякі респонденти зазначали, що вирізали хрест на вхідних дверях, тільки так, щоб його не було видно гостям. Таким чином вони захищали себе та своє житло. До подібних оберегів відносяться різні побутові речі.

Обереги сучасного міського житла мають семантичні властивості через свою здатність захищати та очищати простір, речі та живих істот¹³. Вони символізують житло й освоєння житлового простору (у нашому випадку — квартир). Зараз майже в кожній міській квартирі можна побачити ікону та різні предмети, що відносяться до оберегів.

Отже, наші спостереження показують, що наявність оберегів у квартирі притаманна сучасному міському житлу і повсякденному життю певних представників міст. Обереги в житлі поділяються на релігійні, подарункові та обереги з побутових речей. Серед одеситів відроджується традиція освячення свого житла та звичай розвішувати обереги в приміщенні над дверима, біля дверей, на стінах, особливо виділяючи простір прихожкої кімнати (коридору).

Збереження у свідомості людей віри в існування потойбічного, містичного, незрозумілого, віри в зло, порчу, у здатність іншої людини принести нещастя, накликати лихо й обумовлює використання оберегів у сучасному міському житлі, їхнє дарування та придбання. Незважаючи на масову культуру міста та урбанізацію, серед жителів Одеси ще зберігається традиція захищати свій дім та сім'ю за допомогою оберегів. Хоча більшості одеситів і не відомо про знаковість тих речей, які містяться в їхньому житлі, та це не виключає наявності охоронних властивостей у предметів-оберегів.

¹ Тишков В. А. Культурный смысл пространства [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ethnonet.ru/ru/pub/0803-02.html>.

² Разумова И. А. Погаенное знание современной русской семьи. Быт. Фольклор. История. — М., 2001. — 340 с.; Лебина Н. Б., Чистиков А. Н. Обиватель и реформы. Картины повседневной жизни горожан в годы НЭПа и хрущевского десятилетия. — С.Пб., 2003. — 340 с.; Николаева Е. Повседневная вещь как объект социокультурной практики: семантика мобильного телефона в молодежной субкультуре [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ethnonet.ru/ru/pub/0304-01.html>.

³ Словарь языческой мифологии славян [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.swarog.ru/o/oberegi8.php>.

⁴ Байбури А. К. Жилище в обрядах и представлениях восточных славян. — Ленинград, 1983. — С. 158.

⁵ Записано зі слів Шмикової Ганни, 1986 р. н., жительки Одеси.

⁶ Записано зі слів Кондратюк Оксани, 1987 р. н., жительки Одеси.

⁷ Байбури А. К. Семиотические аспекты функционирования вещей // Этнографическое изучение знаковых средств культуры: сб. ст. — Ленинград, 1989. — С. 136.

⁸ Записано зі слів Василюка Олега, 1986 р. н., жителя Одеси.

⁹ Вакуленко Т. Купайла і не тільки // Народне мистецтво. — 2003. — № 3–4. — С. 58–63; Скуратівський В. Т. Український народний календар. — К., 2003. — С. 35.

¹⁰ Записано зі слів Бондарчук Лідії, 1986 р. н., жительки Одеси.

¹¹ Записано зі слів Апонюк Константина, 1979 р. н., жителя Одеси.

¹² Записано зі слів Тільткової Марії, 1986 р. н., жительки Одеси.

¹³ Байбури А. К. Семиотические аспекты функционирования вещей. — С. 67; Топорков А. Л. Символика и ритуальные функции предметов материальной культуры // Этнографическое изучение знаковых средств культуры: сб. ст. — Ленинград, 1989. — С. 90.